

NEV'Î'NİN BÂKÎ MERSİYESİ

Doç. Dr. M. Nejat Sefercioğlu

e-kaynak: <http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/nevininbakimersiyesi.htm>

Bâkî, Dîvan Edebiyatımızın 16. Yüzyılda yetiştirdiği en büyük şâirlerinden biridir. Aynı yüzyılda yaşamış olan Malkaralı Nev'î de devrin önemli sanatkârları arasında yer alır. Bu iki güzîde insanın aynı edebiyata mensup olmaktan ve aynı asırda yaşamış bulunmaktan başka ilgi çekeci bir özellikleri daha vardır: Her iki şâirimiz de “Ahaveyn” adı ile anılan Karamânî Mehmed ve Ahmed

Efendi'lerden aynı sıralarda feyz almışlar, yani sınıf arkadaşlığı yapmışlardır. Aynı sınıfta iki şâirimizin dışında Hoca Saadeddin, Remzî-zâde, Hüsrev-zâde, Üsküplü Vâlihî, Karamanlı Muhyiddin, Edirneli Mecdî, Cevrî ve Camcı-zâde gibi devrin önemli sîmâları da vardır.^[1]

Bâkî'nin Kanunî Sultan Süleyman'dan gördüğü ilgi ve devrinde edindiği yer, en büyük arzusu olan şeyhülislâmlık makamına kavuşamamasına rağmen, bilinmektedir. Nev'î ise Sultan III. Murad'ın yakın ilgisine ve itimadına mazhar olmakla beraber Bâkî'ye gösterilen ilginin kendisine gösterilmediğini bazı beyitlerinde dile getirmekten geri kalmamıştır: “**Sultan Süleyman'ın lutfu Bâkî'yi zamanın Selmân'ı yaptı. Sen de Nev'î'ye yardımcı ol ki o da zamanın Zâhir'i olsun.**” dediği,

*Nev'î'ye lutf it mu'in ol kim Zâhir-i vakt ola
Bâkî'yi lutf-ı Süleymân itdi Selmân-ı zamân^{2[2]}*

şeklindeki beytinde bu duygularını açıkça ifade eder ve “**Sabah vakti başıma devlet güneşi doğsaydı, Bâkî'nin şiirini, kadehin dibinde kalan ve yere dökülmesi âdet olan bir yudum şarap gibi, ayakklar altına serperdim.**” dediği,

*Şi'r-i Bâkî'yi salardum cur'a gibi ayaga
Başuma togsa benim de mihr-i devlet subh-dem^{3[3]}*

şeklindeki beytinde de benzeri duyguları tekrar ederken, aynı zamanda kendi şiirinin Bâkî'nin şiirinden daha güzel olduğunu dile getirmekten de geri kalmaz. Bu duygularını “**Nev'î'nin nazmını görüp kulağına inciden küpe yaptı; Bâkî'nin sözü onun kulağına ağır , sakil gelse bunda şaşacak ne var?**” dediği,

¹ [1] Karahan, Abdülkadir: “Nev'î”. **İslâm Ansiklopedisi**, C.IX, s. 424-426.

² [2] Nev'î: **Divan**. Haz.: Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri. İstanbul 1977, s. 115, (K/XXXVII-36).

³ [3] **a.g.e.**, s. 115, (K/XXXV-10).1

Nazm-ı Nev'î'yi görüp dürr-i binâgûş itdi

N'ola Bâkî sözi gûşına anun gelse girân^{4/4}

şeklindeki beytinde de dile getirmektedir. Ancak, sayıları çok az olan bu beyitlerin dile getirdiği duygular Nev'î'nin gerçek karakterine uymamaktadır. Çünkü Nev'î iyi bir tasavvuf kültürüne sahiptir ve şiirlerinde bu kültürün derin izlerini ve samimi söyleyişlerini sıkça görmek mümkündür. Sultan III. Murad tarafından Bağdad kadılığına tayin edildiği zaman “adâletle hükmedemezsem” kaygısıyla gitmek istemediği için bir hafta gözyaşı döktüğünü, bunu gören padişahın kararından vazgeçerek onu şehzadelerine hoca tayin ettiğini bildiğimiz Nev'î'nin vefât ettiği zaman cenâze masraflarını karşılayacak parası çıkmadığı için cenâzesinin pâdişah tarafından kaldırıldığını da biliyoruz. Sadece III. Murad'dan hediye kabul eden ve eline geçen her şeyi dağıtmaktan büyük haz duyduğu anlaşılan şâirimizin, dünyevî hırslarla Bâkî'ye kıskançlık duyduğunu söylemek biraz haksızlık olur. Kaldı ki oldukça hacimli olan divanının içinde bu üç beyitten başka hiç bir şâiri kıskandığını gösteren başka beyit de yer almamıştır. Tam aksine dîvânında yer alan mersiye şeklindeki bir terci-i bend, yukarıdaki beyitlerle andığı ve çok sevdiği beyitlerindeki içli duyguların anlaşılan Bâkî için kaleme alınmıştır. Altışar beyitlik beş bendden meydana gelen ve “fe'ilâtün-fe'ilâtün-fe'ilün” vezniyle yazılan bu terci-i bend, Nev'î'nin samimî duygularını ifade ettiği kadar, Bâkî'nin gerçek değerini ifade etmesi bakımından da ehemmiyeti hâiz bir manzûmedir.

Matbû dîvânında yer alan terci-i bendin^{5/5}

Yire çal câm-ı şevki ey sâkî

Gitdi bezm-i zamânedan Bâkî

şeklindeki her bendin sonunda tekrarlanan vasıta beyti, Nev'î'nin sınıf arkadaşı Bâkî'yi kaybetmesinden dolayı duyduğu üzüntünün ne kadar büyük ve samimî olduğunu gösterecek güzelliكتedir. Dünyayı gelip geçici bir içki ve eğlence meclisine benzeten Nev'î, o meclisin en önemli mensuplarından birinin Bâkî olduğu ve onun yokluğunda bu meclisin tadının kalmadığı kanaatındadır. Bu kanaatını meclisin içki dağıtıcısına “**Ey sâkî, neş'e kadehini yere çal (kır, parçala) çünkü zaman meclisinden (dünyadan) Bâkî gitti.**” şeklinde ifade etmektedir. Bu hüznü ifade eden, kaybedilmiş bir sınıf arkadaşının, iyi bir dostun acısı yanında kaybedilen değerli bir şâirin, bir meslekdaşın derin acısı da vardır.

⁴ [4] a.g.e., s. 125, (K/XL-19).

⁵ [5] a.g.e., s. 191, (M/V. Tercî-i bend).

Nev'î bu derin ve samimî acısını “**Âlemin sarayının kubbesi yıkılıp, âsumânın yaprakları (yedi gök) ateşlere yansın.**” şeklinde düz yazıya çevirebileceğimiz terci-i bendinin ilk beytinde daha şiddetli hissetmektedir. Sanki Bâkî'nin ölümüyle dünyanın sonu gelmiştir:

*Yıkılıp kasr-ı âlemün tâkı
Oda yansun sipihrün evrâkı*

Bu ifadenin içinde kıyâmet alâmetlerini görmek mümkündür.^{6[6]}

Nev'î, “**O ay yüzlü gözden gizlendi (kayboldu), benim âhım ufukları yaksa bunda şaşılacak ne var?**” diye sorduğu ikinci beyitte Bâkî'nin ölümüyle duyduğu üzüntünün büyüklüğünü, âhının ufukları yakıp kavuracak kadar büyük ve ateşli olduğunu belirterek ifade etmiştir:

*Gözden oldı nihân o mâh-cemâl
Yaksa âhum aceb mi âfâkı*

Bendin üçüncü beytinde eceli çaresi bulunamayan bir sıtma hastalığına benzeten Nev'î, “**Ne muska (nusha) ne de efsuncunun efsûnu ecel sıtmasına çâre olmadı.**” dediği:

*Kârger olmadı teb-i ecele
Ne azîmet ne rukye-i râkî*

şeklindeki beytinde zamanın hurâfeye dayalı tedâvi yolları hakkında bize ipuçları verir. Bu beyti takip eden dördüncü beyitte de bu düşüncelerini “**Hekimler bir türlü anlaşıp bu zehire bir panzehir bulamadılar.**” şeklinde açıklamaya devam eden şâir, kendisinin de bir ilim adamı olmasının gereğini yerine getirerek, dertlere asıl çâreyi müsbet ilim adamlarının bulması gerektiği gerçeğine döner. Ancak bugün olduğu gibi o gün de tıp ilmi ecel, yani ölüm karşısında çâresizdir. Tıp âleminin ecel karşısındaki çaresizliğinin ifade edildiği beyitte eceli de panzehri henüz bululunamamış bir zehire benzetir:

*Hükemâ ittifâk idüp hergîz
Bulmadılar bu zehre tiryâkı*

Şâir, “**O tatlı dudak ecel şarabını (şerbetini) içti, âşıklarının damağı acı olsa (kederli olsalar) ayıp mı**” dediği beşinci beyitte “**şirin-leb**” yani tatlı dudaklı olarak vasıflandırdığı Bâkî'nin de her

⁶ [6] **Kur'ân-ı Kerîm**, Sûre 20, âyet 105; Sûre 52 âyet 7-10; Sûre 56, âyet 1-6; Sûre 69 âyet 13-16; Sûre 70, âyet 8-9; Sûre 73, âyet 14; Sûre 77, âyet 8-11; Sûre 78, âyet 17-20; Sûre 81, âyet 1-6; Sûre 101 âyet 1-5.

ölümlü gibi “**ecel şarabı**”nı içtiğini ifade eder. Nev’î, onun sevenlerini de “**damağı acı**” yani kederli âşıklar olarak nitelendirir. Bâkî için kullandığı “**şîrin-leb**” terkihiyle de O’nun güzel şiirler söyleyen hoş-sohbet biri olduğunu da ifade etmek istediği söylenebilir:

*İçdi câm-ı ecel o şîrir-leb
Telh-kâm olsa tan mı ‘uşşâkı*

Bendin sonunda yer alan “**Ey Sâkî, neş’e kadehini yer çal (kır, parçala) çünkü zaman meclisinden (dünyadan) Bâkî gitti**” dediği

*Yire çal câm-ı şevki ey sâkî
Gitti bezm-i zamânenen Bâkî*

beyti şâirin bendin beyitlerinde dile getirdiği isyan, çaresizlik ve üzüntülerini ifade eden yoğun duygularla yüklüdür.

2

Nev’î, terci-i bendinin ikinci bendinde tema olarak dünyanın vefâsızlığını işler. Başımıza gelen bütün olumsuzların müsebbibi saydığımız feleği hedef alan bu bendde şair, inançlarına, karakterine, almış olduğu kuvvetli tasavvuf kültürünün icaplarına rağmen, duyduğu derin üzüntünün tesirle, bir çeşit isyâna kapılmış gibidir. Bendin birinci beytinin ilk mısraında “**bî-sebât**” yani sebatsız, dönecek olarak vasıflandırdığı feleği ikinci mısra da devamlı dönen ancak verimsiz bir değirmene benzeter. “**Yıkıl ey dönecek felek yıkıl. Bozul ey verimsiz değirmen bozul**” dediği beyitteki bu değirmenin öğüttüğü tahıl ise insandır, insan ömrüdür. Her iki mısra da şâirin hareket noktası feleğin dönmesi ile döneceklilik ve değirmenin çarkının dönmesi hadisesidir. Çarh kelimesinin hem felek hem de günlük hayatta kullandığımız ve çark adı verdiğimiz âleti, değirmen çarkını ifade etmesi bu beyitte önemli bir husustur:

*Yıkıl ey çarh-ı bî-sebât yıkıl
Bozul ey âsiyâb-ı bî-hâsıl*

Nev’î “**Çünkü senin dönüşün benim arzularıma uygun değil, gel öyle üstüme durup bana engel olma**” şeklinde nesre çevirebileceğimiz bendin ikinci beytinde de bu düşüncesini sürdürerek feleğin kendi arzularına göre dönmediğinden şikayet eder. Onun muradı Bâkî gibi sevdiklerinden ayrılmamaktır:

Çünkü devrün murâdum üzre degül

Üstüme turma gel olup hâ'il

Nev'î, “**O aya gökyüzü menzil (ulaşılacak yer) iken, niçin toprağın altına O'na devamlı oturulacak yer ettin?**” diye sorduğu bendin üçüncü beytinde Bâkî'yi gökyüzünde, daima yükseklerde bulunan ve geceleri dünyayı aydınlatan bir ay olarak düşünür. O'nun toprağın altına girmesini kabullenemez. O parlak ayın menzili daima göklerde olmalıdır. Bâkî'nin aya benzetilmesindeki en önemli sebep şâirimizin fazîleti, bilgisi ve sanatkârlık gücü ile çevresine ışık saçtığı düşüncesidir:

Niçün itdün hazîz-i hâki makar

Ol mehe âsmân iken menzil

Nev'î, “**Su gibi her terafa akıp giderken, o naz servisinin ayağını niçin balçığa sapladın?**” dediği dördüncü beyitte de Bâkî'yi “her tarafa akıp giden” bir suya benzetirken, Bâkî'nin çok velûd, başarılı ve yaygın şöhrete sahip bir şâir olduğuna da işaret etmektedir. Nev'î “**naz servisi**” olarak vasıflandırdığı sınıf arkadaşının “**ayağının baçığa gömülmüş olmasını**”, yani ölümünü bir türlü kabullenmek istemez:

Su gibi her yana revâne iken

İtdün ol serv-i nâzı pâ-der-gil

Nev'î, “**Dünyanın tatlı şarabı zehire bulaşmış, akıllılar yine buna mağrur olur.**” Şeklinde nesre çevirebileceğimiz beytinde de Bâkî'nin ölümüyle artık bu dünyanın tatlı şarabının zehire bulaştığı kanaatındadır ve bu dünyaya mağrur olmaya, ona bağlanmaya bir türlü anlam veremez:

Mey-i nûşîn-i dehr zehr-âlûd

Yine mağrûr olur buna âkil

Artık, Sâkî neşe kadehini yere çalıp parçalamalıdır; çünkü Bâkî zaman meclisinden (dünyadan) ayrılmıştır. Aynen tekrar edilen beyitteki şiddetli isyan ve karamsarlık duygularının, birinci bendin sonundaki şiddetini çok az da olsa, azalmaya başladığını hissedebiliyoruz.

Yire çal câm-ı sevki ey Sâkî

Gitti bezm-i zamânedan Bâkî

Terci-i bendin üçüncü bendinde Nev'î'nin artık Bâkî'nin ölümünü kabullendiğini, daha önceki beyitlerdeki isyanlarından yavaş yavaş uzaklaştığını görüyoruz. **“Ecel kadehini içdi, yükü yetti (içeceği kadar içti), âşıklar meclisini acıya boğup gitti.”** dediği üçüncü bendin ilk beytinde Bâkî'nin âşıklar meclisinde yeteri kadar içtiğini ve ecel şarabını da içerek, kendisini sevenleri acı ve keder içinde bırakıp gittiğini ifade ederken, Kur'an-ı Kerîm'deki **“Her nefis ölümü tadacaktır.”** meâlindeki ayete^{7[7]} telmihte bulunarak, her ölümlüyü de aynı âkıbetin beklediğinin farkında olduğunu dile getirir:

*İçdi câm-ı ecel yüki yetdi
Bezm-i 'uşşâkı telh idüp gitdi*

Nev'î bu kabullenişini, **“Meğer kavuşma zamanı gelmişti, eceli geldi ve ömrü sona erdi.”** şeklindeki beytinde yer alan **“vâde-i vuslat”, “eceli geldi”, “vâdesi yetti”** gibi dinî inançlarına uygun ifadelerle dile getirmeye bendin ikinci beytinde de devam eder.

*Va'de-i vuslat eylemişdi meger
Eceli irdi va'desi yetdi*

Şâir bendin üçüncü beytinde çaresizliğinin ve ölüm karşısında elinden bir şey gelmezliğin acısını, **“O serviye (servi boyluyu) yokluk eli (ölüm) toprağa dikti ve benim emellerimin fidanının işi bitti.”** şeklinde ifade ederken, arzûlarını “iş bitmiş fidana”, Bâkî'yi de bir serviye benzeterek **“fenâ eli”**nin yani ölümün onu toprağa diktiğini söyler:

*Dikdi ol servi hâke dest-i fenâ
Nahl-i maksûdumun işi bitdi*

Bendin dördüncü beytinde ise bu teslimiyetin ve kabullenişin açık ifadesi yer alır. Bâkî bu geçici, yalancı dünyaya gözünü yumup âhîret evine göçmüştür:

*Göz yumup bu cihân-ı fânîden
Dâr-ı 'ukbâya irtihâl itdi*

Bunun sebebi ise kendisine gerçek sonsuzluk hayatının kapısının açılmış olmasıdır. **“Çünkü kendisine sonsuzluk kapısı açıldı, O da geçici dünyanın kapısını kapattı (sağlamlaştırdı).”** şeklindeki bu ifade de samimî bir mü'min olan Nev'î'nin İslamî inançlarına uygunluk göze çarpar:

Kendüye çün açıldı dâr-ı bakâ

⁷ [7] Kur'an-ı Kerîm, Âl-i İmran, 15. âyet.

Der-i fânîyi ol da berkitdi

Bâkî'nin zaman meclisini terketmesi sebebiyle ve Nev'î'nin sâkîden neşe kadehini yere çalınmasını istediği vasıta beytinin anlamı burada isyandan ve kırgınlıktan arınmış ve daha çok acıyı ifade eder hâle gelmiş gibidir:

*Yire çal câm-ı sevki ey Sâkî
Gitti bezm-i zamânedan Bâkî*

4

Dördüncü bend, Nev'î'nin Bâkî'nin ölümünü vasıta yaparak insanlara ölüm gerçeğini hatırlattığı beyitlerdir. **“Onun damağını ecelin acılısı etmek için (ona ecelin, ölümün acısını tattırmak için), zamanın içki dağıtıcısı ecel kadehini (şerbetini, şarabını) ona içirdi.”** dediği bendin ilk beytinde zaman sâkîye, ecel şaraba benzetilmiştir. **“Zaman sâkîsi”** Bâkî'ye ölüm acısını tattırmak için **“ecel şarabı”**nı içirmiştir:

*İtmege anı telh-kâm-ı ecel
Sâkî-i devr içürdi câm-ı ecel*

Nev'î **“Gel kulağından pamuğu çıkar, ecelin haberi (bir gün) sana da ulaşır.”** dediği bendin ikinci beytinde de bundan ders alınmasını, ecelin her ölümlüye ulaşacağını **“kulağından pamuğu çıkar”** ve **“ecel haberi sana da erişir”** ifadeleriyle dile getirirken, hiç bir tedbirin ecele engel olamayacağını, **“Her nefis ölümü tadacaktır.”** âyet-i kerîmesine^[8] bir kere daha işaret ederek ifade eder:

*Penbeyi gel çıkar kulagundan
Sana da irişür peyâm-ı ecel*

Nev'î, Bâkî'nin gül gibi sinesini ecel oklarına kalkan ettiğini **“Ecelin oku o aya (ay yüzlüye) geldiği zaman o, gül gibi sinesini ona kalkan etti.”** şeklinde nesre çevirebileceğimiz bendin üçüncü beytinde ifade ederken, ölüm karşısındaki âcizliğimizi ve inançlarımızı gereği kabullenişimizi dile getirir:

*Gül gibi sînesin siper itdi
Gelicek ol mehe sihâm-ı ecel*

⁸ [8] Kur'an-ı Kerîm, aynı sûre aynı âyet.

Bendin dördüncü beytinde güzelliği ülkeye, ayva tüyelerinin bu güzellik ülkesini harab eden istilâcı askerlere benzeten Nev'î, geceye benzettiği eceli de güzellik ülkesini harab eden bir unsur olarak değerlendirirken, “Ecel akşamı ayva tüyü askeri gibi gelip güzellik ülkesini harap etti.” İfadesini kullanır:

*Mısr-ı hüsnün harâba virdi gelüp
Leşker-i hattı gibi şâm-ı ecel*

Bedinin yuvaya, canın kuşa, ecelin tuzağa benzetildiği beşinci beyitte “Ecel tuzağı, can kuşu ne kadar çabuk hareket ederse etsin, onu yuvasında avlar.” diyen Nev'î, ölümün kaçınılmaz olduğunu, ölüm karşısında ne kadar âciz olduğumuzu, bir kere daha ifade eder:

*Âşiyânında sayd ider murgı
Ne kadar çâpük olsa da dâm-ı ecel*

Neşe kadehini yere çal ey sâkî çünkü zaman meclisinden Bâkî gitti şeklindeki vasıta beyti bu bendin ifade ettiği duygularla biraz daha çâresizlik, kabulleniş ve hüznle dolar.

*Yire çal câm-ı sevki ey Sâkî
Gitti bezm-i zamânedan Bâkî*

5

Manzumenin beşinci bendinde yer alan beyitler dua beyitleridir. Nev'î “Ey yüce Allâhım yardımlarını, lutfunu ona rehber kıl; çünkü o sonsuzluk evine gitti.” dediği bendin ilk beytinde “sonsuzluk evi”ne göçen Bâkî için dua eder ve yardımlarını ona rehber etmesi için yakarır:

*İtdi dâr-ı bakâya çünki güzer
Kıl İlâhî inâyetin rehber*

“Can atarak ölüme giden dudağı susamış” Bâkî'nin eline, susuzluğunu gidermesi için, “kevser suyu”nu sunmasını,

*Teşne -leb sana cân atub gitti
Sunasun diyu destine kevser*

O'nun dergâhında yüzünü yere koyarak günahlarını itiraf ettiğini,

*Yüz yire kodı dergehünde senün
Cürmine ya'nî i'tirâf eyler*

bu sebeple onu “**topraktan kaldırmasını**” yani günahlarını affetmesini. “**Çünkü onun buna lâayık bir kul olduğunu**”,

*Hâkden götürüp ana eyle
Ol ki lâayıkdur ey şeh-i berter*

“**Yokluk kadehini parçaladığını**”, bu sebeple yerinin cennet olması gerektiğini, dolayısıyla “**Huld Cenneti'ni onun devamlı kalacağı yer**” etmesini niyâz eder:

*Çün şikest itdi bu fenâ câmın
Nev'iyâ bezm-i huldi ide makar*

Artık “**Neş'e kadehini yere çal ey sâkî, çünkü zaman meclisinden Bâkî gitti**” şeklindeki vasıta beytinin o yoğun hüznü bu bendin sonunda ortadan kalkmış gibidir. O öfkenin o üzüntünün ve çâresizliğin yerine beyite sanki bir teslimiyet ve tevekkül gelip oturmuştur sanki.

*Yire çal câm-ı sevki ey sâkî
Gitti bezm-i zamânedan Bâkî*

Görüldüğü gibi Nev'î bu otuz beyitlik terci-i bendinde son derece samimî duygularını dile getirmiştir. İfadelerinin, birçok mersiyede zaman zaman karşımıza çıkan tumturaklı, çoğu zaman sanat endişesiyle ortaya konulan anlaşılması zor ifadelerden arınmış içli, insanı hemen kavrayıveren akıcı ifadeler olduğu göze çarpar. Bunun aksi , yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Nev'î'nin yaradılışına, karakterine ve küçük yaşlarda almış olduğu tasavvuf terbiyesine aykırıdır. Bir insan olarak, yukarıda yer verdiğimiz bir iki beyitte , kendisine de Bâkî'ye gösterilen ilginin gösterilmesini istemiş olması onun aşırı kıskançlığını ifadeden ziyade, gerçekten de sahip olduğu şâirlik gücünün iyi anlaşılmadığının haklı bir şikayeti sayılmak lazım gelir. Gerçekten de Nev'î üslubuyla, veciz anlatımıyla, duygulu ifadeleri ve samimiyetiyle yaşadığı 16. Asrın Fuzûlî gibi Bâkî gibi değerlendirilmesi ve hakettiği yere oturtulması gereken âlim şâirlerinden biridir. Elimizde bulunan ve elimize geçmeyen ancak kaynaklarda adı zikredilen otuzu aşkın eseri yanından Nev'î'nin en değerli eseri şüphesiz ki yetiştirdiği oğlu Nev'î-zâde Atâyî'dir.

[Prof. Dr. Necmeddin Sefercioğlu Armađanı. Ankara 2002, s. 197-205]

